

TEEMU KESKISARJA

TOLVAJÄRVEN JÄLKEEN

SUURTAISTELUN IHMISTEN HISTORIA

SILTALA

TOLVAJÄRVEN JÄLKEEN

TEEMU KESKISARJA

TOLVAJÄRVEN JÄLKEEN

SUURTAISTELUN IHMISTEN HISTORIA

KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ SILTALA | HELSINKI

AINEISTON KERÄÄMISESSÄ YNNÄ MUUSSA AVUSTIVAT

AINO KESKISARJA JA SOFIA NYLUND.

ERITYISKIITOKSET MÄNTÄN SERLACHIUS-MUSEOLLE.

KARTAT: SAKU NYLUND.

GRAAFINEN SUUNNITTELU MIKA TUOMINEN

TOINEN PAINOS

© TEEMU KESKISARJA 2014

ISBN 978-952-234-253-9

PAINETTU EU:SSA

SISÄLLYS

LUKIJALLE JA VIHOLLISELLE	9
-------------------------------------	---

UPSEERIN JA TYÖMIEHEN ISÄNMAA

NYRKIT JA TUULIMYLLYT	15
PUNAVALKOISTA SOTILASAINESTA	29
LIPUT ALAS	35
"ÄÄRETTÖMIN MIELIKUVITUSVOIMIN"	41
TERRA INCOGNITA	46
MIELIALA 9-	51

ELÄMÄNI SYVIMMÄLLÄ VAKAUMUKSELLA

NYT AMMUTAAN	58
SODOMA JA GOMORRA	61
HERRAT TULLEET HULLUKSI.	65
"NU FÅR NI ANGRIPA"	71
YÖJUOKSU	77

"TÄSTÄ ALKAEN KAIKKI PUNAISTA"	81
SATUVALAISTUKSESSA	85
MAKKARASOTA	90
"KATKOKSET RAVINNON SAANNISSA"	98

CANNAE	106
HYÖKKÄYKSEEN	109
"KUVOTTAVA TUNNE"	112
"TEKISI MIELI PANNA TUPAKAKSI".	116
VIIMEINEN RYNNISTYS	120
KARTHAGOLAISET JA ROOMALAISET	124

RISTISALMELTA AITTOJOELLE	131
IHME JA IHMEUUTINEN	132
TAKAA-AJOON	135
JÄLLEEN YLI JÄÄN	137
KUKKULALLINEN KUOLLEITA	141
"KÄY MITEN KÄY"	144
"HIRVEÄ JÄNNITYS VALLITSEE".	148
"HÖYHENETTÖMÄT LINNUNPOIKASET".	159
"AJATTELEMATON JA RIKOLLINEN JOHTO"	161
NAARMUUNTUNUT LUUTNANTTI	166
PUOLUKKAHILLOA JA ENKELEITÄ	169
PAKKO JAKSAA	172
RUNONLAULAJIEN MAISEMA	176
INFERNO	179

KATEGORINEN IMPERATIIVI	183
VOITTOJEN KIROUS	184
TOSSURYSSÄ, HAISURYSSÄ	188
TYHMYYDEN TODISTUS	197
KOMENTAJAJÄYHYYS	199
KELMEÄ KUU.	203
KAUNIS TALVI	205
"KUOLEE VIELÄ MONTA MIESTÄ".	212
LÖYLYÄ JA PAINAJAISTA	215
KAUHUJEN VAARA.	218
TORNI KAATUU.	224
IHMINEN MINUSSA	227
6.3.1940	233

JOUDUNKO MINÄ HELVETTIIN?	239
YHDESTOISTA TUNTI.	240
POKERIA KANSAKOULULLA	245
EI ARMOA SOTAPELKURILLE.	248
REKLAAMIAGENTTI	256
KOSTO KANNAKSELLA	262
AUNUKSEN VAPAUTTAJA	266
PUHELUJEN HIRVITTÄVÄ HINTA	269
HÖYLÄÄMÄTÖN KUORI	275
HUOKAUKSIA HAUTAUSMAILLA	281

LYHENTEET	289
------------------	-----

LÄHDELUETTELO 290

HENKILÖHAKEMISTO 299

LUKIJALLE JA VIHOLLISELLE

Lumisen erämaan koukkaukset ja pamaukset odottakoot hetkisen. Naputtelen näitä rivejä mielessäni paperikone, ruokala, rakennusmontut, saunaillat ja koskispullot 1960-luvun Mäntäsä. Tehtaanpiippumiljöössä ja naapurikunnissa asui satoja Tolvajärven taistelun kokijoita. Jotkut hautasivat muistonsa, mutta toiset kertoivat niitä loputtomiin töissä ja vapaa-aikana. Juttuja, joille tämä kirja on paljon velkaa, kirjasi talteen mänttäläinen duunari ja sotaveteraani Kunto Ruokolainen.

En ehtinyt tuntea Ruokolaista, joka papereidensa perusteella vaikuttaa pakkomielteiseltä historianharrastajalta. Kuuntelemisen lisäksi hän lähetti kirjeitä tai soitti todistajille sekä vertasi silminnäkijäkuvausvauksia virkatodistuksiin ja muihin kirjallisiin lähteisiin, aivan kuten yliopistomiehet mutta viitseliäämmin, vuosikymmenestä toiseen. Jäämistöä kertyi 28 mappia, 200 tuntia nauhoituksia ja 2 500 valokuvaa. Ruokolaista kiinnosti varsinkin kuolema: milloin, missä ja miten kukin mänttäläinen kaatui, mitkä olivat viimeiset sanat ja teot, saatiinko ruumis kotipitäjän multiin ja kuinka kävi sotaleskien ja -orpojen?

Merkkillinen aineisto päättyi käsiini sattumalta, näin voi sanoa, ensisen leipätyönantajani Mäntän Serlachius-museon kautta. Kunto Ruokolaisen pakkomielle tarttui ja sitä on kiittäminen tai syyttäminen tämän eepoksen synnystä. Tolvajärveä käsittelevästä kirjapaljoudesta olisin tuskin innostunut. Paavo Talvelan ja Aaro Pajarin kenraalielämäkerroissa sekä sinivalkoisissa hymneissä ”kansakunnan kahdenneltoista hetkelle” ovat perustiedot kohdallaan, ei siinä mitään. Mutta mielestäni ne eivät poraudu Tolvajärven jään läpi rivimiesten pään sisään ja suurmiesten pimeään puoleen.

Aluksi ajattelin pitäytyä mänttäläisissä ja nykykunnan toisen puoliskon vilppulalaisissa, mutta yhdestä tai kahdesta komppaniasta ei aivan riittänyt näkökulmia koko suurtaisteluun. Juoni laajeni pohjoishämäläiseen pataljoonaan ja Jalkaväkirykmentti 16:n muihin osiin, jotka olivat kotoisin enimmäkseen Tampereen tienoolta. Sivurooleihin kelpuutin niin ikään Talvelan ja Pajarin alaisuudessa taistelleita savolaisia, keskipohjalaisia ja rajakarjalaisia. Kaikista heistä on säilynyt eläväisiä ja kuolevaisia lähteitä, mistä suurkiitokseni eri paikkakuntien ruokolaisille, arkisto- ja kirjastoihmisille ja muutamille akateemisille tutkijoille. Jatkaakseni rauhaisalla kiittelylinjalla, sain aivan viime metreillä yhteyden Talvela-sukuun, jolta tuli korvaamatonta tietoa yhden päähenkilön sielunmaisemasta.

Sepitteestäni *Raaka tie Raatteeseen* joku dosentti huomasi, ettei nimi täsmännyt aiheeseen ”Suomussalmen–Raatteen tien kaksoisoperaatio”. Tälläkin kertaa pistin väärän nimen, jota parempi olisi Tolvajärven–Ristisalmen–Ägläjärven–Aittojoen–Viitavaaran-viitoisoperaatio. Harmi vain, ettei kutsumukseni leimua operatiivisena. Työskentelen hyytävämmästä ja polttavammasta syystä. Minulle sotahistoria niin kuin kaikki muukin on ihmiskuvausta.

Mistä nimi ”Tolvajärven jälkeen”? Siitä että henkilöiden taustoittaminen ja tutustuttaminen itselleni ja lukijalle oli pirunmoinen urak-

ka, aivan kuten talous- ja rikoshistorioissanikin. En pysty tekemään sellaisia kirjoja, joihin luonteettomat pötkelöt putoavat kuin tyhjästä ammuskelemaan ja käskyjä jakamaan. Pohjatytöt vaikuttivat kohtuuttomalta vaivalta pelkästään yhden legendaarisen päivän 12. joulukuuta 1939 vuoksi. Pakkohan minun oli selvittää, kuinka Mäntän konekiväärimiehille, Talvelalle, Pajarille ja muille kiintymykseni kohteille myöhemmin kävi. En työstänyt operaatioselontekoa vaan ihmiskoh-taloita, jotka jatkuivat Ristisalmen, Ägläjärven ja Viitavaaran vähän tunnettuihin taisteluihin. Tärkeimmät jätin rauhaan vasta jatkosodas-sa tai luonnollisessa kuolemassa.

Ystävälliset lukijat ovat kehuneet minua ”nuoren polven” ja ”uuden historian” edustajaksi. Kiitos, kiitos, mutta ajattelen edellisistä töis-täni ja tästäkin juuri päinvastoin. Tutkin ja kirjoitan niin vanhanai-kaisesti kuin kykenen. En seuraa enkä osaisikaan seurata kansainvä-lisiä, metodologisia ja poikkitieteellisiä virtauksia. En ole verkostoi-tunut minnekään, keskustelen parin luotetuimman kollegan kanssa sen mitä keskustelen. Ihailen niitä suomalaisia kirjailijoita, joita ikä-ihmisillä on eniten hyllyissään. Internetiä ja ”sosiaalista mediaa” vi-haan katkerammin kuin puna-armeijan divisioonia. Sotahistorioitsi-jan palaute kai tulevaisuudessa kumpuilee verkkoon tuikatuista höpö-jutuista, joita toimittaja huutaa rikkinäisellä älypuhelimella evp. up-seerien kuulolaitteisiin. Pessimistinä epäilen tosissaan mietityn tekstin mahdollisuuksia kilpailla ilmaista pornografiaa vastaan. Megatren-deille ei kukaan voi muuta kuin kiukutella ja kirjoittaa niin tosia ta-rinoita kuin osaa.

Sanelin käsikirjoituksen raakaversiota nauhalle arkistotihrustelun aiheuttamassa silmätulehduksessa, ikään kuin sotasokeana. Sokea olen varmaan ollut myös joissain painoon menevissä päätelmissä. Tarkkaa-vaiset lukijani joskus kysyvät, miten tohtorismies voi tehdä tuollaisen virheen: sotkea kansantuotteen prosentit promilleihin, Kajaanin Kuo-

pioon ja vastahyökkäysten vuosiluvut? Vastaan nöyrin mielin: historian tutkimuksessa tapahtuu virheitä kuten kaikissa ihmisten toimis-
sa. Kirjoitan virheettömän kirjan heti kun saan aiheekseni virheettö-
män firman, virheettömät poliitikot tai virheettömän suurtaistelun.

Sitä odotellessa, Kainuun kesässä, lähes 75 vuotta Tolvajärven jäl-
keen,

TEEMU KESKISARJA

Jalkaväkirykmentti 16 matkalla
Tampereelta Taavettiin. KEL, SM.

I UPSEERIN JA TYÖMIEHEN ISÄNMAA (— 29.11.1939)

"Täytyy mennä, täytyy mennä niitä pyöveleitä puolustamaan."

KIRVESMIES, SOTAMIES VILJO KOIVU SYKSYLLÄ 1939

"Mielialakin on toistaiseksi ollut 9—. Poispääsystä ei tietenkään ole tietoa, mutta minä puolestani epäilen, että minun pikakiväärini laulaa suuren laulunsa pian livanalle."

APULAISKONSTAPELI, SOTAMIES VILLE LAAKSO SYKSYLLÄ 1939

NYRKIT JA TUULIMYLLYT

Sattuma tai sallimus seuloo suuret sotapäälliköt aina suurten lahjakkuuksien riittoisasta rivistöstä. Patsaita ei välttämättä pystytetä parhaille vaan onnekkaimmille, joiden elämänlanka ei katkennut ensimmäisissä venytyksissä. Kenraalitarjokkaat katselevat nuorina luutnantteina kuolemaa silmästä silmään, tai jos eivät katsele, ovat todennäköisesti vajavaisia kenraaleja. Yhteensattumien ylivalta ulottuu lapsuuteen, nuoruuteen ja uravalintaan. Jotkut jäljittelevät sukutauluja ja muotokuvia esi-isistä kimaltavassa sotisovassa, mutta omaehtoisemmista pitää kysyä: miksi hänestä tuli sotilas?

Tämän kirjan päähenkilölle pysäyttävin päivämäärä oli 6. joulukuuta, kahdella tavalla. Vähemmän ilmeinen kohtalonhetki koitetti yli 20 vuotta ennen Suomen itsenäistymistä ja kolme vuotta ennen hänen syntymäänsä paikassa, jolla ei ole mitään tekemistä sotahistorian kanssa. Hänen veljensä sai surmansa kylätappelussa 6. joulukuuta 1894. ”Kuoli samaan tautiin kuin keisari”, murhenäytelmästä sanottiin Aleksanteri II:n murhaa muistaen. Vaikutinkin oli hiukan samankaltainen, isompiin asioihin kytkeytyvä. Suomenkielisen nuorukaisen hakkasi hengiltä hurrisakki.

Kieliriidan uhrin pikkuveli, tuleva sotapäällikkö syntyi 1897 Helsingin pitäjässä Petaksen vuokratilalla Thorénin valistuneen ja vauraanpuoleisen viljelijäperheen kuopukseksi. Muutenkin kuin tapon vuok-

Puna-armeija jyräsi ylivoimaisena Kannakselta Pet-
samoon. Tappiomieliala painoi niin rivimiehiä kuin
ylipäällikkö Mannerheimia. Moraalin terästämiseen
oli vain yksi keino: äkkiä ensimmäinen voitto jossain, ei
niin väliä missä. Kohtalokkaista kohtalokkain hetki koitti
Tolvajärven korpiseudulla 12. joulukuuta 1939.

Suomalaiset iskivät avomaastossa päin linnoitettuja ase-
mia ja massiivista tulivoimaa. He ryntäsivät salmen yli, jää-
lakeuden poikki saareen ja rantatörmälle, jyrkkään harjun-
rinteeseen ja laelle – loppuun saakka.

Tolvajärvestä huurtui talvisodan varhaisin legenda. Mutta
mitä voittajille tapahtui Tolvajärven jälkeen? Historioitsija
Teemu Keskisarja kuvaa aiemmin tuntemattomien lähtei-
den pohjalta hämäläistä jalkaväkirykmenttiä ja erityisesti
Mäntän tehtaanpiipputaajaman konekiväärimiehiä.

Juonta kuljettavat pienten ja suurten ihmisten musertavat
kokemukset. Tolvajärvi korotti Paavo Talvelan ja Aaro Pa-
jarin kuolemattomiksi sotapäälliköiksi. Miten kuolematon
voi palata maan pinnalle, käydä uutta sotaa ja elää?

92 ISBN 978-952-234-253-9

www.siltalapublishing.fi